

Никола Рамић

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

РЕДУПЛИКАЦИЈЕ МОРФОЛОШКИХ СРЕДСТАВА
У КАРАШЕВСКОМ ГОВОРУ

У прилогу се указује на јављање специфичних морфолошких архаизама у карашевском говору, који могу послужити као путоказ за утврђивање начина уједначавања и коначног уобличавања множинских падежа у другим штокавским говорима.

Кључне ријечи: дијалекат, исељенички говори, облици, редупликација.

Говор Карашева, насеља у румунском дијелу Баната у којем данас живи етничка група католичких срба, одавно је познат у дијалектолошкој науци. Већ у првој половини прошлога вијека ванредно значајни рад о овом говору румунскога слависте Емила Петровића¹ освијетлио је један занимљив и изузетно значајан српски народни говор, првенствено због мноштва сачуваних архаичних језичких црта. Међу истраживачима који су наставили Петровићев рад, а њих је било доста и са разних аспеката су се освртали на стање у карашевском говору, посебно мјесто припада Миљи Радану², који у свом раду уводи и нови назив - *карашевски говори*, чиме се одмах сугерише да је на том подручју потребно обратити пажњу и на говор(е) околних села (Клокотич, Нермет, Лупак, Рафник, Водник), а чије је данашње стање такво да се разликују од говора самог Карашева. (То су чињенице које су занимљиве, између осталих, и етнолингвистима, а свакако да треба имати на уму да на том подручју има етничких Карашеваца који су потпуно асимиловани и данас говоре румунски.)

Када се понуди језички материјал из једне тако старе периферне групе, каква је карашевска, а њу је понудио М. Радан, свакако настављајући рад Е. Петровића, онда се намећу и поређења, не само

1 Emil Petrovici, *Graiul Carașovenilor*, București 1935.

2 Mihai N. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, Timișoara 2000.

унутар штокавских говора, него и у вези са другим словенским језицима (првенствено јужнословенским), а и у општебалканском контексту.

Дескрипцијом и историјскограматичким тумачењима данашњега стања једног нашег практично средњевјековног дијалекта³, Радан нуди одговоре на низ питања које поставља историјска дијалектологија, а свакако су у првом плану констатације да су то говори српскога поријекла чије фонетске црте упућују на њихову блискост са призренско-тимочким, а морфолошке са косовско-ресавским говорима. Мада ове друге, карашевско-косовско-ресавске везе, по његовом увјерењу претежу, коначни одговори о прецизнијој локализацији поријекла, и утврђивање приближнијег временског периода пресељења Карашевака биће могући након потпуног описа овога идиома. То хоће бити потпуна слика карашевских говора, класификованих на неки начин, и са атрибутима који могу бити и предмет полемика, али њихове језичке црте увијек ће бити веома значајне за опис других, и ближих, и генетски удаљенијих штокавских говора.

То је тако због тога што је овај језички материјал великим дијелом пројекција у прошлост других штокавских говора, а првенствено оних из којих су се карашевски говори прије више од пет вјекова непосредно издвојили. Као такав, он је упориште за провјеру постојећих и за формулисање нових ставовова у вези са тумачењима језичких појава у другим говорима, а на темељу стања таквих језичких чињеница могуће је указивати и на одређене развојне законитости.

Оно што је у поменутих радовима привукло нашу пажњу јесте јављање, истина ријетко, старијих форми инструментала множине типа *очимами*, *грудимами*⁴, *сјеговимами*, *речимами*⁵, а то првенствено због тога што су такви облици биљежени на сасвим другом крају штокавскога подручја, у Ливну: *очимами вако*⁶.

Појављивање идентичних, а истовремено у заједничком систему рјеђе заступљених морфолошких форми неминовно отвара могућност довођења у везу таквих говора, а најчешће се говори о језичкој паралели. Када се говори о језичкој паралели, онда се, углавном, очекује доказивање релативне блискости идиома с обзиром на етногенезу њихових носилаца, или се очекује утврђивање усвајања

3 Ивић, К, 322.

4 Петровић, ГК, 154.

5 Радан, К, 76. (Овдје изостају прецизнија обавјештења о прозодијским и артикулационим карактеристикама због потешкоћа које су у вези са графичким представљањем.)

6 Рамић, ЛД, 376.

неке црте интерференцијом система, због непосредног географског додира или постојања могућности каквога другог утицаја једнога идиома на други. У дијалектологији то јесте често коришћен и углавном оправдан метод. Овдје се, међутим, настоји показати да је везама у виду језичких паралела могуће и другачије приступити.

Наиме, ливањски и карашевски су по много чему супротстављени системи: ливањски припада млађем икавском дијалекту, а карашевски је „најархаичнији живи штокавски говор“⁷. И географски су позиционирани на супротним крајевима штокавштине - један је на југозападу, у југозападном дијелу Босне, наомак чакавских икавских говора и са траговима чакавско-штокавских преплитања, а други је на сјевероистоку, и то пресељенички⁸, у енклави смјештеној у горњем току Караша и у Алмашкој долини, у румунском дијелу Баната, и неминовно под утицајем несловенских језичких система.

Није нам намјера да утврђивањем паралела процјењујемо степен сродности ових идиома – на основу селектираних језичких особина за дијалектологију то је у овом случају однос млађих и најстаријих штокавских говора, један је западнохерцеговачки, а други лингвогенетски припада говорима из којих су се формирали накнадно диференцирани призренско-тимочки и косовско-ресавски дијалекат⁹. Однос међу њима је специфичан утолико што је у наведеном млађем штокавском говору сачувано низ архаизама из домена облика, и са неким старим иновацијама какве се јављају и у карашевским говорима¹⁰.

У поменутој паралели ради се о морфолошкој особини која је иновација, о сложеној наставаљчкој форми –*имами* као новом морфолошком обиљежју насталом из унутарјезичких разлога - ради прецизирања падежних односа. Тамо гдје се такве форме јављају као обичне, тумачење је логично: потребу за редупликацијом произвела је формална идентичност тамо гдје је била потребна функционална разноликост. То опет сугерише да постоји могућност да је и у Карашеву присутна тенденција уједначавања форми, макар она била и у почетној фази, али и могућност да се ради о преношењу готових форми са некога другог мјеста.

7 Ивић, К, 321-2.

8 М. Радан истиче доста лингвистичких (и других) чињеница које свакако треба имати у виду када се говори о другачијим ставовима о поријеклу становништва овога подручја (Радан, К, 6).

9 Ивић, К, 320.

10 Овдје је потребно истаћи важну чињеницу: „У Кр [Карашеву] инвентар падежа је неокрњен“ (Ивић, Кс, 210).

У случају облика инструментала на *-имами* није лако одговорити на питање која форма, односно који наставци и облици су произвели такав начин контаминирања. Ако се прихвата да су облици двојине почели добијати значење множине у 14. вијеку, када долази и до уобличавања наставака, са тежњом за уопштавањем односа са ДИ на *-има*, *-им*, *-и* у именица мушкога и средњег рода (и *-ма* за 4. врсту): према формама на *-ама*, *-ам*, *-ами* у именица на *-а*, онда су се на такво стање могли надовезивати процеси који су омогућавали разне комбинације ових наставака и њихових елемената. Тако је могуће да је овом сложеном наставку могао претходити такође контаминирани наставак *-имам*, и сам иновација и потврда изједначености инструментала са дативом (*-има* и поново додато *-м* из датива). Овакво тумачење је прихватљиво када су у питању говори југозападне Босне пошто су ту датив, инструментал и локатив множине изједначени: *очимам*, *костѝимам*, *устѝимам*, *ричимам*¹¹. Оваква форма такође се јавља и у Карашеву: *-имам*, дат. *очимам*¹². Тај наставак се јавља и на другим штокавским теренима, нпр. на подручју западне Херцеговине, те Имотске крајине и Бекије (са делабијализованим *м*). Њему је онда могао бити додаван стари наставак инструментала *-и*, али треба имати у виду да би то значило да се сложени наставак *-имами* ширио из именица мушкога рода, што је мање вјероватно с обзиром на број посвједочених примјера. Могао је то бити и наставак *-им* на који се надовезује *-ами*, а то онда сугерише да се ширио из *а*-основа. Ипак, највјероватнијом се чини могућност да је овдје у питању комбинација двојинскога *-има*, како је у косовско-ресавском, и наставак *-ми*, који је заправо наставак инструментала именица женског рода на сугласник, а код њих се, према расположивом материјалу, сложени наставак *-ими* првенствено и јавља. Фреквентност примјера у којима се јављају контаминирани наставци, као и примјери са наставцима који су у саставу таквих наставака, могли би бити показатељ начина њиховог формирања. За критеријум фреквентности премало је потврда из карашевских говора (исп. и фусноту 10), а сама чињеница да су неки примјери ипак посвједочени јесте од значаја сама по себи, али је значајна и у сврху освјетљавања начина уједначавања форми у другим говорима.

То опет значи да стари наставак инструментала као морфолошко обиљежје престаје функционисати, или је у датом тренутку језичкога развоја недовољан за означавање инструменталног

11 Рамић, ЛД, 367.

12 Петровић, ГК, 154.

значења. Таква могућност посљедица је унутарјезичких процеса, првенствено у домену морфологије, али посредно и у другим језичким нивоима, од фонетских, до промјена у домену лексичкога значења. Трансформација морфолошког система због познатих односа облика плурала и дуала подразумијева да је на репертоару низ могућности. Наставци који се појављују као конкурентна језичка средства, а без чврстих дистрибуционих правила, могу да мијењају свој статус истискујући једни друге. Ти процеси доводе до својеврсне синонимије која се мора уклањати - ради функционисања система. Познато је да се таква синонимија ефикасно уклања новим функцијама приједлога у приједлошко-падежним конструкцијама, али управо појављивање оваквих сложених наставака, какав је *-имами*, са историјскограматичког становишта нужно сугерише претпоставку о претходном стању изједначености форми и другачијем начину превазилажења таквога стања.

Чињеница од посебног значаја јесте да се форме са контаминираним наставцима јављају на разним странама, јер то у великој мјери искључује међусобне утицаје и довођење у ближу генетску везу посматраних идиома. Логичније је објашњење поклапања да су на свим тим подручјима дјеловали исти унутарјезички механизми, па су то резултати властитог развоја. Процес упрошћавања обличког система увијек је праћен превирањима која у разним историјским пресецима резултирају мноштвом различитих форми и напоредним егзистирањем многих алтернативних облика. На тај начин међупарадигматске дистинкције и дистинкција унутар самих падежа слабе. Јављање идентичних наставака у различитим позицијама доводи до неутрализације, а када је неко језичко средство, у овом случају падежни наставак, неутралисано и не може више функционисати као дистинктивно, онда оно на неки начин мора бити надомјештено. У овом случају функционално неутралисани наставак надомјешта се надовезивањем више наставака или њихових елемената. Ваља истаћи да је у овако сложеном наставку на крају онај који је стари - јер крај ријечи је резервисан за граматичке односе.

Редупликације наставака на источноме дијелу штокавштине данас су релативно ријетке - биљежени су примјери на подручју Сиринића и у говору Јањева *децамима*, *женамима*.¹³ Сами наставци *-имам* и *-имами* нису често биљежени ни код старијих писаца. У Даничићевом материјалу за Историју облика их нема, Маретић за облике са *-имам* налази свега три примјера у језику далматин-

13 В. податке и цитирану литературу у симић, МП, 181-182.

ских писаца (*кријосѣимам, жалосѣимам, очимам*), све облици инструментала именица четврте врсте, али су, према С. Марковићу веома чести у језику Ивана Анчића.¹⁴ Наставак *-иман* и његову паралелу у именица на *-а -аман* Решетар констатује у савременом дубровачком говору, и сматра их сасвим младим,¹⁵ а према Белићу „нису тако скорашњи ... како се обично мисли“¹⁶, па утврђивање паралела може бити податак користан и за релативну хронологијацију, за доказивање ближих генетских веза премало, а како грађа управо из ових говора показује, паралеле је могуће повлачити и према још удаљенијим системима.

Једна од таквих удаљенијих паралела, из истог домена, која се редовно истиче када су карашевски говори у питању, јесте завршетак инструментала једнине именица мушкога и средњег рода на *-ам: с добрем човекам, сребрам*,¹⁷ као у сјевернословенским језицима (а на основу чега Радан претпоставља постојање једног веома старог словенског слоја (7. вијек), а основни слој је онај говор који су донијели насељеници из сјевероисточних предјела Србије). Јесте већи значај јављања овакве црте, јер је нема у осталим штокавским говорима осим у блиском свиничком *-ам мрѣвакѣм*, али јесте и усамљено и недовољно за формирање чвршћих ставова.¹⁸

Иновацију која је повод овоме прилогу, а из области је јављања морфолошких средстава у деклинацији, тешко је процјењивати у вези са призренско-тимочким корпусом, због смјене деклинационих типова у том корпусу. Ближе генетске везе карашевских са косовско-ресавским и са призренско-тимочким говорима доказане су другим језичким цртама, и њих је доста, разноврсне су и различитог су значаја. Све је то ипак у сврху описа карашевских говора и опредјељивања њиховога мјеста у штокавском комплексу. Оно што се овдје жели истаћи јесте чињеница да је свака појединачна карашевска црта, из разних домена језичке структуре, од великог значаја за опис и тумачења језичких црта у другим штокавским говорима. Дијасистеми се фиксирају у једном времену и на једном простору, али дијалектологија је дужна протумачити и генезу и ширења или сужавања таквих система, односно њихову подложност промјена-

14 Марковић, ЈИА, 90-96.

15 Решетар, шД, 161.

16 Белић, Д, 71.

17 Радан, К, 79.

18 Слично томе, на подручју југозападне Босне јавља се наставак *-ом* у ДИЛ мн. именица женскога рода *ноѣом*, и резултат је ширења наставка старог датива из именица мушкога рода, а пољски граматичари за слично стање у пољском језику, поред морфолошког, нуде и фонетско објашњење (постојање двоструких изговорних форми *а* у *-ам*), па таква сличност не даје повода за довођење у ближу везу тих идиома (Рамић, ЛД, 365).

ма и карактер таквих промјена. То значи и разматрање мноштва различитих временских пресека, откривање сукцесије појединих појава, па су овакви системи, какав је карашевски, драгоценства у том смислу.

Скраћенице и литература

- Белић, Д: Александар Белић, *Историја српскохрватскога језика II, св. 1, Речи са деклинацијом*, Београд 1972.
- Ивић, Кс: Павле Ивић, *Однос између карашевског и свиничког говора*, Македонски јазик, XL-XLI, Скопје 1989-1990, 201-215.
- Ивић, К: Павле Ивић, *Emil Petrovici, Graiul Carașovenilor*, Јужнословенски филолог XVIII, Београд 1949-1950, 318-321.
- Марковић, ЈИА: Светозар Марковић, *Језик Ивана Анчића*, Српски дијалектолошки зборник XIII, Београд 1958.
- Петровић, ГК: Emil Petrovici, *Graiul Carașovenilor*, București 1935.
- Радан, К: Mihai N. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, Timișoara 2000.
- Рапић, ЛД: Никола Рапић, *Ливањско-дувањски говорни тип*, Српски дијалектолошки зборник XLVI, Београд 1999.
- Решетар, шД: Milan Rešetar, *Der štokavishe Dialekt*, Wien 1907.
- Симић, МП: Радоје Симић, *Морфонолошки процеси у српскохрватском језику*, Београд 2002.
- Собољев, ЈГО: Андреј Собољев, *О неким јужнословенским говорним оазама у источној Србији, западној Бугарској и Румунији (Врашарница, Ново село, Свиница)*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVIII/2, Нови Сад 1995, 183-207.

Nikola Ramić

REDUPLICATIONS OF MORPHOLOGICAL METHODS IN KARASHEVSKI DIALECT

Summary

Using the examples of the two quite distant Shtokavian dialects, such as Livanjsko-duvanjski and Karashevski dialects, the paper suggests a comparison method as to their shared linguistic features, with Karashevski dialect being of primary significance in interpreting and analyzing the linguistic aspects to be found in other Shtokavian dialects.